ЕХЕРУТ І ЕЛЕВТЕРІЯ: СПЕЦИФІКА БІБЛІЙНОГО ТЛУМАЧЕННЯ СВОБОДИ

Т. А. Мурга

викладач кафедри філософії, біоетики та історії медицини,
Національний медичний університет імені О. О. Богомольця

Tanya.kotsybnak@gmail.com

ORCID ID 0000-0003-3271-3446

DOI: [https://doi.org/10.34017/1313-9703-2020-1\(15\)-2\(16\)-29-37](https://doi.org/10.34017/1313-9703-2020-1(15)-2(16)-29-37)

Анотация

Татяна Мурга. Херут и елевтерия: специфичността на библейското тълкуване на свободата. Понятието “свобода” е едно от най-определящите в европейската културна и философска матрица. Неговата основа се формира върху синтеза на юдео-християнските идеи, категории на античната философия и римското право. Анализът на философски и исторически източници позволява да се твърди, че този синтез се осъществява в християнското проповядване на вътрешната свобода, която се свързва, предимно, с посланията на апостол Павел. Парадоксът на християнската свобода, която се базира на признаването на универсалната греховност като източник на несвобода и преодоляването ѝ с помощта на любовта, стана основа за по-нататъшни философски трансформации на тази концепция. Тази вътрешна антиномия в крайна сметка позволи на понятието “свобода” да заеме централно място в йерархията на западните социални и правни ценности.

Ключови думи: свобода, хофеш, дрор, херут, свобода-ἐλευθερία, libertas, грях, любов αγάπη

Анотація

Тетяна Мурга. Херут і елевтерія: специфіка біблійного тлумачення свободи. Концепт “свобода” є одним з найвизначальних в європейській культурно-філософській матриці. У його основі знаходиться синтез юдеохристиянських уявлень, категорій античної філософії та римського права. Аналіз філософських та історичних джерел дозволяє стверджувати, що цей синтез відбувався у християнській проповіді внутрішньої свободи, яка пов'язувалася, насамперед, з посланнями апостола Павла. Саме парадоксальність християнської свободи, яка базується на визнанні загальної гріховності як джерела не-свободи та подолання її за допомогою любові, і було підставою до подальших філософських трансформацій цього концепту. Ця внутрішня антиномічність зрештою дозволила зайняти концепту “свободи” центральне місце і в ієрархії західних соціально-правових цінностей.

Ключові слова: свобода, хофеш, дрор, херут, свобода-ἐλευθερία, libertas, гріх; любов-αγάπη

Abstract

Tetiana Murha. Herut and Eleutheria: Specifics of the Biblical Interpretation of Freedom. The concept of “freedom” is one of the most defining in the European cultural and philosophical matrix. It is based on a synthesis of Judeo-Christian ideas, categories of Ancient philosophy and Roman law. An analysis of philosophical and historical sources suggests that this synthesis took place in the Christian sermon of an inner freedom, which is associated primarily with the epistles of Paul the Apostle. It is the paradox of Christian freedom, which is based on the recognition of universal sinfulness as a source of non-freedom, and overcoming it on the basis of

love, is the basis for further philosophical transformations of this concept. This internal antinomy allowed the concept of "freedom" to take a central place in the hierarchy of Western social and legal values.

Keywords: freedom, hofesh, dror, herut, freedom-ἐλευθερία, libertas, sin, love-αγάπη

Постановка проблеми. Концепт "свобода" з повним правом може бути віднесений до так званих "gros concepts (громіздких концептів)", словосполучення використаного Жилем Дельозом в його полеміці з "новими філософами" в 1977 році. В своїй статті "З приводу нових філософів та однієї більш загальної проблеми" він звинувачував Бернара-Анрі Леві та Андре Глюксмана в тому, що "вони працюють з занадто громіздкими концептами, роздутими як на-рив: Закон, Влада, Пан, Мир, Революція, Віра та ін." (Deleuze, 2003, p.127). На його думку, ці концепти дозволяють створювати штучні бінарні опозиції, спотворюючи дійсний стан справ.

Водночас "gros concepts" може бути перекладений і як "великі, визначні концепти", а концепт "свобода", поза усяким сумнівом, принаймні у західній модерній традиції, й належить до числа останніх. Він є одним з визначальних серед тих, що стосуються невід'ємних прав людини, і які стали основою міжнародного права після Другої світової війни. У міжнародних та європейських конвенціях це поняття використовується як самозрозуміле й таке, що базується на визнанні принципу "Libertas est potestas faciendi id, quod jure licet (свобода є можливістю робити усе, що дозволене правом)".

Поміж тим, концепт "свобода" (мабуть, саме в силу своєї сучасної "громіздкості") є одним з найбільш сутнісно неоднозначних понять (essentially contested concept), тобто, таким концептом, який в семантичному плані в принципі не передбачає можливості виявлення певного визнаного усіма сенсу і продукує "вічні" суперечки про своє значення. Крім того, поняття "свобода" в контекстах національних мов, культурних традицій та історичних трансформаціях свого сенсу є доволі відмінним у своїх значеннях. Гегель писав: "Про жодну ідею не можна з таким правом сказати, що вона невизначена, багатозначна, доступна найбільшим непорозумінням і тому дійсно до них схильна, як про ідею свободи..." (Гегель, 1977, с. 324).

Оскільки є майже загальновизнаним, що сучасний західний світ (до якого принаймні духовно намагається належати Україна) – це світ, народжений у синтезі юдеохристиянських цінностей (а саме старозавітного розуміння Бога), античної грецької філософії та римського права, ми звернемося до біблійного (давньо- і новозавітного) розуміння концепту "свободи". Тобто, стаття присвячена історії поняття "свобода" в єврейських, юдаїстських та християнських джерелах I ст. н. е., насамперед, у Святому Письмі. В ній піде мова про відмінність сенсу, який вкладали в це поняття проповідники християнства та юдейські письменники та книжники, від розуміння "свобода" греками та римлянами, в чиєму оточенні й перебували перші проповідники християнства. Ми розглянемо також й метаморфози його єврейсько-християнської модифікації, що мали місце в більш пізній період, і їхнє значення для подальшого розвитку політичної історії Заходу.

Джерелами нашого тлумачення інтерпретацій поняття "свобода" є, насамперед, сама Біблія¹, а також інші релігійні тексти юдаїзму (Талмуд та мідраші) та раннього християнства (апокрифи), праці Філона Александрійського та Йосипа Флавія, класичні філософські та літературні тексти Есхіла, Еврипіда, Платона, Аристотеля, стоїків, епікурейців та інші документальні джерела доби пізньої античності (наприклад, Дигести). У своїй статті ми враховували (іноді полемізуючи) й сучасні інтерпретації біблійного розуміння свободи, наприклад,

¹ Усі цитати біблійних текстів подаються за виданням: *Святе Письмо Старого та Нового Завіту* (1991). Повний переклад, здійснений за оригінальними єврейськими, арамейськими та грецькими текстами. Ukrainian Bible 63 DC: United Bible Societies, 1394 с.

з праці А. Бадью (Бадью, 1999), Ж. Дельоза (Deleuze, 2003), а також найновіші дослідження у цій галузі; статті в збірці "The Concept of Freedom in Judaism, Christianity and Islam" (2019) та монографію В. Кузнецової "Апостол свободи" (Кузнецова, 2019).

Виклад основного матеріалу. В сучасному івриті слово "свобода (liberty, Freiheit)" однозначно перекладається як "херут" (חֵרֻט). Таку ж назву має права політична партія, що мабуть зробила найбільш значний внесок в здобуття Ізраїлем незалежності і повстала на основі підпільної бойової організації, що очолювалася Менахімом Бегіном. Цією назвою праві радикали підкреслювали і свою приналежність до сонму єврейських виборювачів незалежності від Римської імперії у I – II сторіччях (перша та друга Юдейські війни та повстання Бар-Кохби), які мали в якості символу своєї боротьби саме слово "херут".

Між тим, у класичному Танаху (юдейському Старому заповіті Біблії) ми не зустрінемо цього слова. Взагалі в Торі поняття "свобода" використовується достатньо рідко і здебільшого в значенні стану протилежного рабству, що позначається словом חֹפֶשׁ (хофеш). В сучасному івриті воно позначає "відпустку, вихідний день" і є одним з найулюбленіших слів ізраїльтян. Воно зустрічається здебільшого в книгах Ваїкра (Левіт) та Дварим (Второзаконня). Так, у першій з них є припис: "Коли якийсь чоловік зійдеться з жінкою, а вона повірена рабиня іншого, але не відкуплена, ані не випущена на волю, нехай буде покараний, та не на смерть, бо вона не вільна" (Лев. 19:20). В книзі Дварим слово חֹפֶשׁ (хофеш) застосовується також для приписів, що стосуються відносин з рабами: зокрема, обов'язковості надання свободи рабам-боржникам на сьомий рік їхнього перебування у рабстві (Втор. 15).

Однак, у Торі є ще одне слово חֵרֶד "дрор", яке також, зазвичай, перекладається як "свобода, воля". Утім, використовується воно лише стосовно так званих "ювілейних років", тобто, "років звільнення", святих п'ятдесятих років, коли оголошувалася воля усім мешканцям і надавалася можливість повернутися до власних осель ("...вважатимете за святий п'ятдесятити рік, і проголосите волю (חֵרֶד) всім мешканцям краю. То буде ювілей для вас, і кожен повернеться в свою посілість і до роду свого" (Лев 25:10). Цікаво, що "дрор" це на івриті ще й назва вільно-домашньої пташки горобця, яка може летіти куди завгодно, але селиться переважно поблизу людських осель. Сучасний скандально відомий ізраїльський рабин Мордехай Елон наділяв слово "дрор" значенням "свобода для чогось" на протилежність "хофеш" – "свобода від чогось"². Втім, ця інтерпретація, здається, занадто "модернізує" співвідношення між цими поняттями в давній єврейській Торі: "дрор" є лише особливим типом свободи, звільнення рабів, що відбувалася лише в ювілейний рік.

А от, що стосується третього і головного слова в івриті, яке означає поняття "свободи" в сучасному розумінні, тобто, "liberty", – חֵרֻט ("херут"), то його, як вже вказувалося, в самому тексті Тори немає, хоча згодом воно стає ключовим у розумінні свободи в юдаїзмі. Найголовніше свято цієї релігії Песах називають святом свободи (חֵרֻט פֶּסַח – Хаг херут). В молитві пасхальної ночі віруючі євреї проголошують: "І дав Ти нам, Господь, Бог наш, цей день Свято маці, час свободи нашої (зман херутейну)". Для поняття свобода тут вже вживається саме слово "херут". Але ця пасхальна молитва вже більш пізнього походження, як і Талмуд. В Мішні, найдавнішій частині Талмуду, є мідраш (коментар) до епізоду Тори, що стосується отримання Мойсеєм (Тори – Т. М.) "читай не "харута" ("висічені"), а "херут" ("свобода") – бо Тора, висічена на скрижалях, дає тобі свободу" (Пиркей Авот, 2011, с. 62). Тобто, свобода – це не просто втеча від поневолювачів і щоденної рабської виснажливої праці, але й те, що набувається лише після прийняття Тори, після реалізації істинної мети Виходу з Єгипту.

² "Хофеш – це свобода від чогось (скажімо, від рабства, від турбот), а Дрор – свобода для чогось. Дрор – вищий щабель звільнення, яка полягає в тому, що людина повертається до рідної землі, до свого коріння, як сказано: «Поверніться ви кожен до свого володіння»" (Недельная глава "Be'ar", 2002)

Слово “херут” (**חרות**) стало символом повстання євреїв проти римського панування в 66-73 роках, відомому як Перша Юдейська війна. Воно було вибито навіть на монетах (“шекелях”), які виготовлялися палестинськими інсургентами до руйнування Другого храму в 70 році. Популярність цього слова зафіксована й Йосипом Флавієм у його книгах “Юдейська війна” та “Юдейські старожитності”. Так, цей юдейський письменник вкладає в уста невдалого останнього Іродіада Агрипи Другого такі слова: “Минув, проте, час, коли можна було просто бажати свободи ... треба боротися, щоб її не втратити. Велика тяжкість рабства, і боротьба, що має на меті запобігти поневоленню, справедлива. Але хто повстає надто пізно, вже після того, як переможений, той не волелюбна людина, а всього лише непокірний раб” (Йосиф Флавій, 2008, с.236). Слово “свобода” використано ним і при характеристиці zelotів, які “у всіх погоджуються з думками фарисеїв, але мають велику любов до свободи” (Йосиф Флавій, 2007, с. 29). Твори Йосипа Флавія, втім як і книги майбутнього Нового заповіту, які створювалися приблизно в той же час, написані грецькою мовою, і для поняття свободи в них було застосоване грецьке слово “ἐλευθερία”.

Ελευθερία є в певному сенсі концептом-символом як давньогрецької ментальності, так і модерної грецької національної ідеології. Після греко-перських воєн (499-449 рр. до н.е.) ἐλευθερία стає основою загальноеллінської ідентичності у розмежуванні з іншим “варварським світом”. Громадянин грецького полісу був, насамперед, вільною людиною, яка не є рабом іншої людини або традиційної спільноти, маючи над собою лише Закон-νομός. Якщо у дикунському, родовому суспільстві особистість підпорядкована звичаям роду, а на Стародавньому Сході особистість повністю підвладна правителю, то давні греки – вільні громадяни полісу.

Це усвідомлення відбувається вже під час становлення полісної системи державного устрою і набуває свого остаточного оформлення у боротьбі з Персидською імперією. Батько давньогрецької трагедії Есхіл під впливом перемог еллінів вже в першій своїй класичній п’єсі “Перси” (пр. 480 р. до н.е.) прославляє співвітчизників як носіїв духу свободи, в той час як дикуни (в особі персів) асоціюються з несвободою і безумовним підпорядкуванням деспотові. На противагу персам, у яких “всі – раби”, греки – вільний народ за своєю природою і законами демократії: “нікому вони не служать і нічий вони раби” (Есхіл, 1990, с. 29). Ця ж дихотомія “свобода-рабство” відтворюється й найвеличнішим трагіком Афін Евріпідом. У трагедії “Слена” він ясно формулює: “всі раби у дикунів; вільний лише один” (Евріпід, 1993, с. 270). Логічним завершенням таких думок є фраза з “Іфігенії в Авліді”, – “греки царі, а дикуни гніться! Непристойно гнутися грекам перед дикуном на троні. Ми – вільні, в Трої – челядь!” (Евріпід, 1993, с. 324).

Споріднені дихотомії “Ελλην – βάρβαρος” (Еллін – варвар) и “ἐλεύθερος – δοῦλος” (вільний – раб) знаходять своє відображення і в політичній риториці (Перікл), і класичній філософії (Аристотель). Втім, у філософії свобода стає вже певною категорією і набуває дещо інших значень. Починаючи з Сократа, свобода розглядається як можливість протистояти невблаганній Долі (ἐλευθερία καὶ μοῖρα), можливість вільного вибору (свобода волі), або хоча б стійкого, філософського відношення до неминучого (атараксія скептиків та епікурейців). Аристотель у “Метафізиці” (Аристотель, 2019, с. 67) говорить про наукове знання, яке прагнуть придбати не заради досягнення якоїсь практичної мети, але з любові до знання як такого. Таку науку Аристотель пропонує називати “вільною”, і мовить про паралель між нею і людиною, яку ми вважаємо “вільною, якщо вона існує заради самої себе, а не заради когось іншого”. В стоїцизмі, починаючи з Зенона Кітійського, внутрішня свобода розглядається як найвища цінність. Ранні стоїки вважали, що справжня свобода полягає в мудрості, самостриманості й незворушності. У стоїків надзвичайне значення надається свободі як основі закону ідеального Космополісу, який “царює над усіма справами божественними і людськими”.

Епіктет стверджував, що ніяка людина, якщо вона знаходиться у владі омани, охоплена страхом, занурена в печаль або надмірно збуджена, не може бути названа вільною. І навпаки, той, хто звільнився від помилок і від перерахованих вище емоцій, той тим самим звільнився і від рабства. Сенека зі свого боку схвально згадує слова Епікура, який вважав, що “щоб знайти справжню свободу, слід зробитися рабом філософії”.

В пізні античні часи *ἐλευθερία* споріднюється з латинською “свободою-libertas”, яка первинно ототожнювалася з плебейською богинею, що надала плебейам рівні права з патриціями в Римській республіці. Значення римського слова “libertas” з плином часу сильно змінилося. З прав плебейської вольності воно згодом перетворилося в “liber” – право будь-якого вільного громадянина республіки (а згодом імперії) розпоряджатися собою, власним майном і часом, якщо це не суперечить свободі іншого. У “Дигестах” визначення свободи проголошувалося таким чином: “Свобода є природна здатність кожного робити те, що йому заманеться, якщо це не заборонено силою або правом” (Дигести, 2008, с.124). Щоправда, систематизація римського права, яку фіксуємо в Дигестах і відбувається у той час, коли пануючою релігією стає християнство – релігія, яка проголошує свободу (принаймні духовну) невід’ємною сутністю людини.

У християнській проповіді відбувається своєрідний синтез давньогрецької “ἐλευθερία” з римською “libertas” та, переосмисленою під впливом національно-визвольних змагань євреїв в I сторіччі, юдейською “херут”. Прийняття ідеології свободи дійсно стало однією з тих доле-носних подій, що значною мірою визначили подальшу історію народу Ізраїлю. У свою чергу, християни сприйняли поняття “свобода”, що зазнала у них, як ми побачимо, якісної метаморфози.

Щоправда, в синоптичних Євангеліях ми майже не зустрічаємо слова “ἐλευθερία”. Проте, Євангеліє від Йоана проголошує “καὶ ὑψώσεσθε τὴν ἀλήθειαν καὶ ἡ ἀλήθεια ἐλευθερώσει ὑμᾶς (і спізнаєте правду, і правда визволить вас)” (Йоан 8:32).

Але повне, цілісне вчення, християнське вчення про свободу ми знаходимо в Посланнях апостола Павла, якого правомірно називають (й, зокрема, сучасна російська дослідниця Валентина Кузнєцова) апостолом свободи. В його епістолах більш ніж 30 разів використовується слово “ἐλευθερία”, не кажучи про похідні від нього.

Свої послання апостол Павло пише протягом дванадцяти років з 52 по 67 роки (А. Бадью вважає, що з 50 по 58 рр.), коли він фактично був духовним лідером новостворених християнських громад. Саме в цей час підготовки до юдейського повстання (66-71 рр.) відбувається розмежування християн з юдейським оточенням. Юдейська “херут” (חֵרֶט) була не тільки заклик до національного звільнення, але й маркером ідентифікації юдеїв, які звільняючись від римського рабства, ототожнювали себе з людьми, що ревно виконують Закон (Тору), усі його приписи, тобто, є “рабами” Закону. Апостол Павло, проповідь якого стосується не тільки євреїв, але й “язичників”, протиставляє християнську свободу юдейській “херут”. Особливо чітко це висловлено в Посланні до Галатів: “Христос нас визволив на те, щоб ми були свободні. Тож стійте і під кормигу рабства не піддавайтеся знову. Ось я, Павло, кажу вам, що коли ви обрізуєтесь, Христос вам ні в чому не допоможе. Свідчу знову кожному, хто обрізується: Він мусить увесь закон чинити. Ви, що шукаєте в законі виправдання, від Христа відлучилися, від благодаті ви відпали. Ми бо духом з віри очікуємо надії виправдання, бо у Христі Ісусі нічого не означають ні обрізання, ні необрізання, але – віра, чинна любов’ю” (Гал 5:1-6). У іншому посланні апостол стверджує, що смертю і воскресінням Христа віруючий євреїв звільнений від “закону гріха і смерті” (Рим 8:2), тобто, від поневолення Торою, яка, згідно з Павлом, самими своїми заборонами сприяє пробудженню гріховних бажань. У цьому сенсі свобода уподібнюється тій свободі від обов’язків, яку дарує смерть, руйнуючи узи, які породжують ці обов’язки, наприклад, в шлюбі (Рим. 7:2). За словами апостола Павла, віруючі

розп'яті для гріховного світу, витканого з протиріч, і належать новому світу “у Христі”, у якому все разом суть одне, “нове створіння” (Гал. 3: 27-28; 6: 14-15).

У цьому новому світі відбувається й своєрідне подолання політичного й соціального рабства, свободи, що відбивалося в латинському “*libertas*”. Апостол Павло проголошує, що він став “вільним від усіх” і “рабом усіх” через свою повну самовідданість Христу. Ідея звільнення у Христі від усіх національних, соціальних і, навіть, гендерних відмінностей знаходить свій вираз у знаменитому гаслі: “Немає юдея ані грека, немає невольника ані вільного, немає ані чоловіка ані жінки, бо всі ви одне у Христі Ісусі” (Гал. 3:28). Апостол Павло вважав, що віруючі повинні здійснити в реальності те, що є закладеним у цьому гаслі, підкоряючись добровільно обов'язкам, якими вони вже не пов'язані (1 Кор. 7:17-24), щоб проповідувати Євангеліє світу. Хоча віруючі належать “новому творінню”, у якому соціальні умовності не мають сили, вони повинні виконувати усі соціальні обов'язки, що на них покладені, зберігаючи при цьому власну внутрішню свободу.

Християнська свобода протиставляється й філософському тлумаченню свободи-ελευθερία в різних школах античного любомудрія. Ален Бадью вважає апостола Павла “антифілософською постанню” (Бадью, 1999, с.12), але його вчення про свободу неминуче повинне було враховувати популярні на той час погляди платоніків, стоїків та епікурейців та подолати їх, переосмислюючи їхню сутність. Свобода апостола – це, насамперед, свобода подолання гріха та зла. Зло у платоніків кінця I ст. до н.е. – початку I ст. н.е. (Евдор, Філон Александрійський) остаточно ототожнюється з нерозумною матерією. Християнство реабілітує “плоть” (тіло воскреслого Христа та тілесне воскресіння померлих після Другого пришествя), а джерелом зла вважає душу, яка наділена свободою і схильна до гріха. Христос своєю мученицькою смертю звільняє людство від первородної гріховності (Рим. 6: 1-8: 17), але всі віруючі повинні стати активними борцями з власним гріхом (Гал. 5: 13-15). Павло розуміє свободу як звільнення від рабства душі тілесним бажанням: “Ви бо, брати, покликані до свободи; аби тільки свобода ваша не стала приводом до тілесности; але любов'ю служіть один одному” (Гал 5:13). Свобода ототожнюється з духовним, рабство з тілесним: “Господь же – дух, а де Господній дух, там воля” (2 Кор. 3:17). До вчення про свободу Павла тут приєднується автор Євангелія від Йоана. який тісно пов'язує метафори морального рабства і свободи з концепцією знання (Ін. 8:32; 7:17; 14: 20-21). Про “закон свободи”, який позбавляє людину рабства гріха пише і апостол Яків, який проголошує: “Хто ж пильно заглядає в досконалий закон свободи й у ньому перебуває, – не як слухач-забудько, а як виконавець справи, – той щасливий у справі своїй” (Як. 1:25).

Стоїчна філософія, що панувала у греко-римському світі протягом майже чотирьох сторіч (II ст. до н.е. – II ст. н.е.) мала досить сильний вплив на християнську концепцію свободи. Втім, головна інтенція цієї школи – філософське відношення до неминучої невблаганної Долі відкидається першими християнами. Апостол Павло засуджує захоплення деяких одновірців модними тоді засобами передбачення долі: астрологією, мантикою тощо, тобто, псевдонауками, що були примітивним втіленням ідей середнього стоїцизму (Панетій, Посидоній). Зокрема, він пише до колишніх “язичників”: “Колись то ви, не знаючи Бога, служили богам, що не були справді богами. відтепер, коли ви спізнали Бога, чи радше, коли Бог спізнав вас, – як можете ви повертатися знову до немічних та вбогих первнів, яким, як і колись, хочете знову служити? Вважаєте пильно на дні, на місяці, на пори та на роки! Побойюся за вас, чи не трудивсь я коло вас даремно!” (Гал. 4: 8-11). Втім, апостол не відкидає ідею необхідності, але пов'язує її з Божественним Промислом, який є уособленням абсолютного добра, але дії якого не можуть бути зрозумілі людському розуму. Тому свобода від долі не означає свободу самовизначення, але лише є звільненням від безликої, сліпої Долі та підпорядкування Владиці всесвіту, чії дії засновані на справедливості і любові.

Більшість релігій і філософських вчень намагалися позбавити людину страху перед смертю. Елевсінські містерії і буддистські медитації-пхови, шаманські камлання і вудуїстська магія були і є різними релігійними засобами подолання танатофобії. Грецька філософія, починаючи з Сократа, розглядає себе як “підготовка до смерті”: “Філософія ἐστὶ μελέτη θανάτου”. В пізньоантичному світі серед різних філософських “засобів” подолання танатофобії переважав епікурейський, у якому пропагувалася “свобода” над смертю шляхом мисленевого нехтування останньою. Так, в листі до Менекея Епікур писав, що: “...найжахливіше з зол, смерть, не має до нас ніякого відношення; коли ми є, то смерті ще немає, а коли смерть приходить, то нас вже немає. Таким чином, смерть не існує ані для живих, ані для мертвих, так як для одних вона сама не існує, а інші для неї самі не існують” (Епікур, 2010, с.25). Але цей засіб не був переконливим для більшості людей, яких завжди турбувала і турбує проблема збереження власної ідентичності після закінчення земного фізичного існування.

Християнство на основі старозавітної традиції пов’язує смерть з гріхом, а себе розглядає як віру в остаточне подолання смерті через хресну смерть і воскресіння Христа. “А коли Христос не воскрес, пише апостол Павло, – то марна проповідь наша, то марна й віра ваша” (1Кор 15:14). Він проголошує, що з Другим пришествям Христа “знищений буде останній ворог – смерть” (1Кор 15:26). Згідно Павлу Христос є визволителем людства від страху смерті, він мав за мету “визволити тих, що їх страх смерті все життя тримав у рабстві” (Євр. 2:15).

Висновки. Таким чином, християнська свобода-ελευθερία є своєрідною інтерпретацією цього концепту в античній філософській спадщині: вона є подоланням платонівсько-піфагорійського дуалізму духовного і тілесного, фаталізму стоїків та гедонізму епікурейців. Ця свобода пов’язана з християнською жертвовною, турботливою любов’ю-αγάπη, яка є шляхом подолання людської гріховності як не-свободи.

Новозавітне розуміння свободи є переосмисленням юдейського “херут”, що з’являється в період раннього талмудичного юдаїзму на підставі релігійного тлумачення античної ελευθερία-libertas. Відбувається своєрідна інтеріоризація свободи: від вимог до зовнішнього звільнення християнство переходить до розуміння свободи як внутрішнього стану людини, яка постійно бореться з гріхом як джерелом зла і внутрішнього та зовнішнього рабства. Таке розуміння свободи є достатньо парадоксальним і суперечливим: Божественна наперед визначеність та іманентна гріховність не залишають людині жодного шансу для вільного вчинку, але при цьому людина може здобути свободу через віру, любов і надію. Розуміння свободи в посланнях апостола Павла і Євангелії Йоана стало засадничим в європейській культурі та, переживши перетворення реформаційного фаталізму і просвітницької секулярної апології, марксистського та нігілістичного спотворення, зайняло в модернізованому вигляді центральне місце в ієрархії загальнолюдських цінностей (“Загальна декларація прав людини”).

Література та посилання

- Аристотель (2019), *Метафізика*, Пер. Кубицкий А., Редактор: Никитенко Н. Издательство: АСТ, Москва, 448 с.
- Бадью, А. (1999), *Апостол Павел Обоснование универсализма*, Пер. О. Головой. Московский философский фонд. Университетская книга, Москва – С.-Петербург, 94 с.
- Гегель, Г. В. Ф. (1977), “Энциклопедия философских наук”: в 3-х т., Т. 3. *Философия духа*. Мысль, Москва, 472 с.
- Дигесты Юстиниана* (2008), пер. с лат.; отв. ред. Л. Л. Кофанов, Т. I, Статут, Москва, 584 с.
- Евріпід (1993). Трагедії. Переклади з давньогрецької А. Содомори та Бориса Тена. Основи, Київ, 448 с.

- Есхіл (1990). *Перси. Трагедії* [пер. з давньогр. А. Содомори та Бориса Тена. Передм. А. Содомори], Дніпро, Київ, с. 16-49.
- Иосиф Флавий (2007), *Иудейские древности*. Том 2, Ладомир, АСТ, Москва, 612 с.
- Иосиф Флавий (Йосеф, сын Маттיתяху) (2008), *Иудейская война*. Пер. с древнегреч. М. Финкельберг и А. Вдовиченко; под ред. А. Ковельмана, Гешарим, Иерусалим, 520 с.
- Кузнецова, В. Н. (2012), *Апостол свободы*. Общедоступный православный университет, основанный протоиереем Александром Менем, Москва, 160 с.
- “Недельная глава “Бефар” “СВОБОДА” (по “Ваикра”, 25:10)”, (2002), Электронный ресурс. Режим доступа (28.06.2020): http://www.judaicaru.org/tora/blm_5763/blm_behar.htm
- “Пиркей Авот” (2011), *Почтения Отцов с избранными комментариями*. Составитель Раввин Йосеф Маркус. Перевод с иврита и английского Рут Федорчук. “Kehot”, Иерусалим, 236 с.
- Святе Письмо Старого та Нового Завіту* (1991), Повний переклад, здійснений за оригінальними єврейськими, арамейськими та грецькими текстами. Ukrainian Bible 63 DC: United Bible Societies, 1394 с.
- Эпикур (2010), “Письмо к Менекею”. Перевод М. Л. Гаспарова. Тит Лукреций Кар. *О природе вещей*. Мир книги, Москва, с. 325-329.
- Deleuze, G. (2003), *À propos des nouveaux philosophes et d'un problème plus général. Deux régimes de fous. Textes et entretiens 1975-1995*, Minuit, Paris, p. 127-135.
- Seeskin, K. (2019), “The Concept of Freedom in Judaism”, *The Concept of Freedom in Judaism, Christianity and Islam*. Edited by Georges Tamer In Cooperation with Katja Thörner. Walter de Gruyter GmbH, Berlin/Boston, p. 48-69.

References

- Aeschylus (1990), *The Persians. Tragedies [Persy. Tragediy]*, trans. from ancient Greek A. Sodomory and Boris Ten. Foreword A. Sodomori, Dnipro, Kyiv, pp. 16-49. [in Ukrainian]
- Aristotle (2019), *Metaphysics [Metafizika]*, Trans. Kubitsky A., Editor: Nikitenko N., AST, Moscow, 448 p. [in Russian]
- Badiou, A. (1999), *Paul the Apostle Justifying Universalism [Apostol Pavel Obosnovanie universalizma]*, trans. O. Golovoy, Moscow Philosophical Fund, University book, Moscow – St. Petersburg, 94 p. [in Russian]
- Deleuze, G. (2003), *On the new philosophers and a more general problem. Two crazy diets. Texts and interviews 1975-1995 [À propos des nouveaux philosophes et d'un problème plus général. Deux régimes de fous. Textes et entretiens 1975-1995]* Minuit, Paris, p. 127-135. [in French]
- Digests of Justinian [Digesty Yustiniana]* (2008), trans. from lat.; ed. L. L. Kofanov, v. I, Statute, Moscow, 584 p. [in Russian]
- Epicurus (2010), “Letter to Menekei” [“Pismo k Menekeyu”], trans. by M. L. Gasparov. Titus Lucretius Kar. *About the nature of things*, World of book, Moscow, p. 325-329 [in Russian]
- Euripides (1993), *Tragedies [Tragediy]*, trans. from ancient Greek by A. Sodomora and Boris Ten, Osnovy, Kyiv, 448 p. [in Ukrainian]
- Hegel, G. W. F (1977), “Encyclopedia of Philosophical Sciences” [“Entsiklopediya filosofskikh nauk”]: in 3 volumes. V. 3. *Philosophy of the Spirit*, Mysl, Moscow, 472 p. [in Russian]
- Holy Scriptures of the Old and New Testaments [Svyate Pysmo Starogo ta Novogo Zavitu] (1991), Full translation based on the original Hebrew, Aramaic and Greek texts, Ukrainian Bible 63 DC: United Bible Societies, 1394 с. [in Ukrainian]
- Josephus Flavius (2007), *Antiquities of the Jews [Iudeiskie drevnosti]*, vol. 2, Ladoimir, AST, Moscow,

- 612 p. [in Russian]
- Josephus Flavius (Yosef, son of Mattityahu) (2008), *The Jewish War* [*Judeiskaya voyna*], trans. from ancient Greek. M. Finkelberg and A. Vdovichenko; ed. A. Kovelman, Gescharim, Jerusalem, 520 p. [in Russian]
- Kuznetsova, V. N. (2012), *Apostle of Freedom* [*Apostol svobody*] Public Orthodox University, Moscow, 160 p. [in Russian]
- Seeskin, K. (2019), "The Concept of Freedom in Judaism", *The Concept of Freedom in Judaism, Christianity and Islam*. Edited by Georges Tamer In Cooperation with Katja Thörner. Walter de Gruyter GmbH, Berlin/Boston, p. 48-69.
- "Pirkei Avot" ["Pirkei Avot"] (2011), *Teachings of the Fathers with Selected Commentaries*, compiled by Rabbi Yosef Markus. Translated from Hebrew and English by Ruth Fedorchuk. "Kehot", Jerusalem, 236 p. [in Russian]
- "Weekly chapter "Bekar" "FREEDOM" (according to "Vayikra", 25:10)" ["Nedel'naya glava "Be'ar" "SVOBODA" (po "Vaikra", 25:10)"] (2002), Electronic resource. Access mode (28.06.2020): http://www.judaicaru.org/tora/blm_5763/blm_behar.htm [in Russian]

© **Тетяна Мурга**